

Anna Adamus-Matuszyńska
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Spory wokół konfliktu i teorii konfliktu Co łączy różne sposoby rozumienia konfliktu?

Abstract: Despite many years of research on conflicts which have been undertaken in many institutions around the world, and despite the ever happened conflicts, so these short-range as well as those that determine the lives of people around the world, the theory of conflict, explanation of its social functions, dynamics and methods of solving still are waiting to be developed in a unifying different foundations approach (P.T. Coleman, K.G. Kugler, L. Bui-Wrzosinska, A. Smith, R. Vallacher, 2012). Article attempts to identify those elements of various theories of conflict, which combine and do not differ researchers and proposed by them approaches to the conflict. The presented analysis is a review, which goes back to the beginning of sociological discussion on the conflict, to explore common assumptions and conclusions of the researchers, despite their different disciplines and empirical research fields. The aim of the argument is an attempt to indicate what influence on the conflicts dynamics.

Key words: conflict, theory of conflict, theory of social development

Wprowadzenie

Konflikt jest zjawiskiem powszechnym, występującym w każdym społeczeństwie. Wywoływany przez problemy (różnice dzielące ludzi), sam też problemy powoduje. Zagadnienie związanej z konfliktem analizy, zarówno teoretycznej, jak i empirycznej, choć podejmowane od czasów Heraklita, jest niewyczerpująco omówione w piśmiennictwie naukowym. Dlatego każda próba uporządkowania teorii oraz wyników badań empirycznych ma znaczenie w analitycznym zrozumieniu tego zjawiska.

Konflikt to relacja pomiędzy dwoma stronami, które są przekonane, że zmierzają do niedających się pogodzić celów, mają przeciwne przekonania, wartości, oczekiwania, uczucia, czyli — jak pisze Morton Deutsch — ich działania są niekompatybilne (Deutsch, 1973, s. 10). W sytuacji konfliktowej zaangażowane strony zachowują się w konkretny sposób, wynikający z uwarunkowań: psychologicznych, społecznych, kulturowych, gospodarczych, politycznych i innych, dlatego analiza konfliktu wymaga podejścia interdyscyplinarnego, uwzględniającego czynniki podmiotowe (osobowość jednostek, wiedzę, doświadczenie) oraz czynniki przedmiotowe (gospodarkę, kulturę, otoczenie społeczne, otoczenie techniczne).

Zachowanie osób w sytuacjach konfliktu uzależnione jest od szerokiego kontekstu społecznego. Ze względu na złożoność stosunków społecznych należy odwoływać się do procesów kulturowych, ekonomicznych oraz politycznych, które często są pośrednimi czynnikami determinującymi wybuch, przebieg i formę zakończenia konfliktu. Jak stwierdza Henryk Białyszewski, nie ma konfliktu bez emocjonalnego zaangażowania się walczących stron. Emocje to subiektywny stan psychiczny uruchamiający priorytetowy program działania (Strelau, 2003, s. 547). Konflikt jest rezultatem określonego odczytania danej sytuacji społecznej, dlatego wywołuje napięcie psychiczne wzbudzające intensywne stany uczuciowe, takie jak złość, nienawiść, uprzedzenia, strach, agresja, determinacja w działaniu (Białyszewski, 1983, s. 76).

Zachowania stron konfliktu stanowią wypadkową zachowań poprzedzających konkretną sytuację konfliktową. Choć ilość i jakość możliwych zachowań wynikających z danej sekwencji zdarzeń jest duża, to zawsze w pewnym stopniu zostaje ograniczona sytuacją społeczną, dlatego też niektóre zachowania są możliwe do przewidzenia. Prawdopodobne zachowania stron konfliktu wynikające z przeszłych relacji nazwane są przez Kennetha E. Bouldinga przestrzenią zachowań (Boulding, 1962, s. 3—4). W tej przestrzeni obok zachowań warunkujących konflikt występują także zachowania niewywołujące napięcie pomiędzy stronami.

Rozważając sytuacje konfliktowe, trzeba wziąć pod uwagę różnorodność jednostek i grup społecznych żyjących w danej przestrzeni społecznej. Ta heterogeniczność wynika z różnic kulturowych, społecznych, ekonomicznych, biologicznych i psychicznych, przeszłych doświadczeń, zarówno własnych, jak i w stosunkach pomiędzy spornymi stronami. Każdy uczestnik społecznej interakcji odpowiada na zachowania innych na podstawie własnej percepcji oraz zrozumienia drugiej strony. Społeczne interakcje zachodzą zawsze w społecznym środowisku, w grupie, we wspólnocie, w narodzie, w danej cywilizacji, która determinuje cały proces dynamiki konfliktu (Deutsch, 1973, s. 7).

Strony konfliktu kierują się w ocenie konkretnej sytuacji utrwalonymi dzięki poznaniu społecznemu schematami myślowymi, takimi jak przekonania, stereotypy i uprzedzenia (Aronson i in., 1997, s. 492—536). Schematy te są źródłem konfliktów i mają bezpośredni wpływ na ich dynamikę czy wybór metod rozwiązania. Każda jednostka oraz każda grupa społeczna ma utrwalony system i hierarchię wartości, które konstytuują jej tożsamość. Zagrożenie wartości powoduje zwykle

podjęcie działań w celu ich obrony niezależnie od odczuwanego stanu zagrożenia (Burton, 1990, s. 37).

Wielość uwarunkowań konfliktów wpływa na mnogość podejść i teorii. Dlatego w artykule zaproponowano ich analizę z uwzględnieniem tego, co łączy studia nad konfliktami, zarówno w obszarze teoretycznym, jak i empirycznym. W pierwszej części artykułu przywołano kilkanaście definicji konfliktu, aby podkreślić wielopłaszczyznowość zagadnienia. Następnie podjęto próbę wskazania wspólnych ram pozwalających badać konflikt i metody jego rozwiązywania.

Definicje konfliktu

Definicji konfliktu, tak jak i innych terminów ważnych w naukach społecznych, jest bardzo wiele. Utrudnia to wskazanie cech oddających najlepiej naturę danego zjawiska. Większość formułowanych definicji ma charakter projektujący, częściowy lub normatywny, a więc nie przedstawiają one obiektywnie i w pełni tego terminu. Owa wielość wynika z różnorodności dyscyplin naukowych analizujących to zjawisko oraz różnorodnych perspektyw teoretycznych stosowanych w analizie.

Socjologiczną definicję konfliktu sformułował Georg Simmel, określając konflikt jako sytuację powstałą w celu rozwiązania występującego dualizmu, jako sposób na osiągnięcie jedności, nawet przez zniszczenie jednej ze stron (Simmel, 1955, s. 13). Konflikt jest więc w jego interpretacji źródłem przyszłej jedności, niemiecki socjolog widzi w nim potencjał pozytywnych funkcji. Karol Marks mniej koncentrował się na aspektach definicyjnych, bardziej zaś na zbudowaniu wyjaśniającej rzeczywistość teorii, której celem była zmiana społeczeństwa. Konflikt jest naturalnie wpisany w rzeczywistość społeczną wytwarzającą sprzeczności, gdyż stanowi ich pierwotną konsekwencję. Dla Simmela konflikt nie jest następstwem sprzeczności, lecz jest skutkiem rozwoju społecznego (rozwoju zrzeseń i grup), czynnikiem przyczyniającym się do integracji wewnętrznej zbiorowości będącej w relacjach antagonistycznych, środkiem osiągnięcia jedności. Jednostka uczestniczy w konflikcie, ponieważ przynależy do danej grupy, a grupa konstytuuje jej osobowość, uczucia i wiedzę (Simmel, 1955, s. 15 i nast.). Konflikt jest nieuniknioną konsekwencją rozwoju społecznego, ale postrzeganą pozytywnie. Dla Marksa konflikt jest przyczyną zmian, dla Simmela — ich następstwem. Jednakże oba ujęcia inspirują współczesnych badaczy konfliktów społecznych (Turner, 1985, s. 182 i nast.).

W latach 50. XX wieku, gdy zaczęła dynamicznie rozwijać się nauka o konfliktach, powstało wiele definicji konfliktu. Ralf Dahrendorf ujmuje konflikt społeczny bardzo szeroko, nazywając tym pojęciem wszelkie przejawy sporów, konkurencji, debat oraz napięć pomiędzy co najmniej dwoma siłami społecznymi. Wszystkie relacje zachodzące pomiędzy jednostkami i/lub grupami wokół niedających się pogodzić celów, niezależnie, czy osiągnięcie przez jedną stronę celów uniemożliwia

zrealizowanie celów strony drugiej, czy umożliwia drugiej stronie jedynie częściowe ich urzeczywistnienie, są relacjami konfliktu społecznego (Dahrendorf, 1967, s. 135). Podobnie definiuje konflikt Morton Deutsch, który stwierdza, że konflikt istnieje wszędzie tam, gdzie pojawiają się sprzeczne dążenia lub czynności ludzi. Polityczny charakter konfliktu podkreśla klasyk Lewis A. Coser: „Konflikt społeczny to walka ludzi reprezentujących odmienne wartości lub walka o dostęp do statusu, władzy bądź ograniczonych dóbr, w której to walce celem pozostających w konflikcie stron jest nie tylko osiągnięcie lub wyeliminowanie przeciwników” (Coser, 1956, s. 8). Niektóre systemy społeczne pozwalają na swobodny rozwój stosunków antagonistycznych, inne uruchamiają mechanizmy obronne, np. tak zwane wentyle bezpieczeństwa, które służą utrzymaniu zarówno struktury społecznej, jak i poczucia bezpieczeństwa jednostek. Coser podkreśla, że potrzeba zinstytucjonalizowanych wentyli bezpieczeństwa rośnie wraz ze wzrostem sztywności struktury społecznej, to znaczy wraz ze stopniem, w jakim uniemożliwia ona bezpośrednią ekspresję antagonistycznych roszczeń.

Opracowana przez Talcotta Parsonsa w latach 50. ubiegłego wieku teoria funkcjonalna wzbudziła wiele głosów krytycznych. Część socjologów nie mogła zaakceptować całkowitego ignorowania problematyki konfliktu w ramach teorii systemu działania społecznego jako kolejnej propozycji interpretacji zjawisk społecznych w kategoriach ładu społecznego. Parsons, jak pisze Jerzy Szacki, dostrzega elementy stabilizujące społeczeństwo, a nie dostrzega tych, które wpływają na zmiany społeczne; analizuje czynniki kształtujące *consensus*, a nie czynniki konfliktu; widzi konformizm, a nie zauważa czynników twórczych; odkrywa siły, które wiążą normy, a nie analizuje mechanizmów, które tworzą normy lub są zastępowane przez inne (Szacki, 2002, s. 804 i nast.).

Odpowiedzią na funkcjonalizm Parsonsa były m.in. dwie teorie: Cosera umiarkowana wersja konfliktu oraz Dahrendorfa dialektyczna teoria konfliktu. W ujęciu funkcjonalistów konflikt to społeczne schorzenie, natomiast ich adwersarze traktują konflikt jako stan normalny.

Od lat 60. XX wieku literatura dotycząca konfliktu społecznego wzbogaciła się o liczne próby zrozumienia zjawiska, tym bardziej że liczba konfliktów na świecie przez ostatnie dziesięciolecia raczej rosła, niż malała (Mlicki, 1992, s. 15 i nast.). Do współczesnych ważnych sposobów definiowania konfliktów społecznych należy zaliczyć następujące koncepcje:

1. Kennetha Bouldinga, definiującego konflikt jako sytuację rywalizacji, w której strony są świadome nieprzystawalności swoich przyszłych pozycji i w której każda strona chce osiągnąć pozycję inną, sprzeczną z drugą stroną. Dla Bouldinga punktem odniesienia jest teoria racjonalnych zachowań, podkreśla on zatem, że konflikt jest sytuacją, w której istotną rolę odgrywają świadomość, niespójne potrzeby i oczekiwania stron (Boulding, 1962, s. 5).
2. Louisa Kriesberga, uznającego, że konflikt społeczny to sytuacja, w której co najmniej dwie strony (jednostki lub grupy) są przekonane, że ich cele nie dają się pogodzić. Sprzeczność dążeń wynika z przyjętych subiektywnie założeń, że osiągnięcie celu przez jedną stronę uniemożliwia realizację celów oponentów

- (Kriesberg, 1982, s. 17). Kriesberg podkreśla, że konflikty mają miejsce pomiędzy ludźmi, którzy wchodzą w interakcje, a powołując się na Roberta Parka i Ernesta Burgessa zaznacza, że są to zawsze sytuacje świadome.
3. Johna Rexa, który nawiązuje do teorii działania Maxa Webera i definiuje konflikt jako intencjonalne działanie jednej strony przeciwko drugiej stronie (Rex, 1981).
 4. Johna W. Burтона, odróżniającego konflikt społeczny od sprzeczności. Sprzeczności są według niego naturalnymi sytuacjami społecznymi, a konflikt cechuje złożoność ze względu na silne powiązanie z brakiem możliwości realizacji potrzeb ludzkich (Burton, 1990).
 5. Johana Galtunga, definiującego konflikt jako niezgodność pomiędzy aktualnym a potencjalnym stanem samopoczucia jednostki. Jego teoria wynika z badań nad pokojem (Galtung, 1996).
 6. Psychologiczna teoria Mortona Deutscha, który zauważa nieuchronność oraz pozytywny wpływ konfliktu na życie jednostki i społeczeństwa. Konflikt zdaniem Deutscha ma miejsce wówczas, gdy strony podejmują sprzeczne działania, które chronią, przeszkadzają, ingerują, ranią lub w pewien sposób sprawiają, że kolejne działania stron stają się mniej skuteczne (Deutsch, 1973, s. 10).
 7. Deana G. Pruitta oraz Jeffreya Z. Rubina, którzy interpretują konflikt jako proces postrzegania niezgodności interesów oraz wiary, że strony konfliktu nie mogą zrealizować swoich aspiracji w tym samym czasie (Pruitt, Rubin, 1986, s. 4). Definicja ta jest dzisiaj najczęściej wykorzystywana w eksperymentach i badaniach dotyczących konfliktu.
 8. Donalda L. Horowitza, koncentrująca się na zagadnieniu etniczności, interpretująca konflikt jako brak zrozumienia symboli i wartości przez dwie lub więcej stron (Horowitz, 2000). Amerykański badacz wskazuje na szereg cech konfliktu etnicznego, które pozwalają na przyjęcie tezy, że konflikt etniczny jest silnie powiązany nie tylko z etnicznością, ale także z szerszym społeczno-ekonomicznym otoczeniem (Horowitz, 1998).
 9. Antropologiczna teoria Marca Howarda Rossa, dla którego konflikt jest zachowaniem kulturowym, „pojawia się, kiedy strony nie zgadzają się z podziałem materialnych lub symbolicznych środków oraz podejmują określone działania, gdyż mają sprzeczne cele oraz postrzegają zróżnicowane interesy” (Ross, 1993, s. 16).
 10. Ronalda J. Fishera teoria konfliktu międzygrupowego (Fisher, 1997), koncentrująca się na trzech fundamentalnych elementach konfliktu: braku zgodności, zachowaniach oraz uczuciach. Konflikt społeczny to konflikt występujący w społeczeństwie pomiędzy grupami i społecznościami, oparty na rzeczywistych różnicach między grupami w kategoriach władzy społecznej, dostępu do zasobów, ważnych wartości społecznych. Jednak owe realistyczne źródła wzmacniane są przez subiektywne procesy wykorzystywane przez jednostki (R.J. Fisher, 2005, s. 167), dlatego konflikt społeczny to zjawisko psychospołeczne i tylko w aspekcie psychosocjologicznym można rozpatrywać jego istotę.

11. Teoria konfliktu oparta na teorii systemów według Niklasa Luhmanna, który stwierdza, że konflikty to operacyjne usamodzielnienie sprzeczności poprzez komunikację (Luhmann, 2007, s. 363).
12. Joyce'a L. Hockera oraz Williama W. Wilmota, podkreślająca współzależność stron konfliktu oraz rolę wadliwej komunikacji jako głównej przyczyny konfliktów. Konflikt autorzy rozumieją jako walkę pomiędzy przynajmniej dwoma współzależnymi stronami, które postrzegają sprzeczne cele, nierówne nagrody oraz utrudnienia każdej strony w osiągnięciu ich celu (Hocker, Wilmot, 1995).

W polskiej literaturze socjologicznej próbę zdefiniowania konfliktu podjęło niewielu badaczy. Na podstawie analizy literatury Janusz Mucha stwierdza, że konflikt społeczny można rozumieć jako:

- 1) tkwiącą w strukturze systemu niezgodność, wzajemne wykluczanie się celów grupowych spowodowane ograniczoną ilością powszechnie pożądaných dóbr — podejście strukturalne,
- 2) ciąg powiązanych działań czy stosunki społeczne typu walki i współzawodnictwa — podejście behawioralne,
- 3) stan wrogości między grupami czy osobami — podejście społeczno-psychologiczne (Mucha, 1978, s. 15; Mucha, Muller, 2008, s. XVI).

Janusz Sztumski, odwołując się do wcześniejszych rozważań Juliana Freunda i jego tezy o roli świadomości stron zaangażowanych w konflikt, konfliktem nazywa „wszelkie przejawy zmagania czy też walki między ludźmi, których celem jest nie tylko zdobycie (względnie utrzymanie) środków produkcji, danej pozycji społecznej, władzy itp. wartości cieszących się społecznym uznaniem, ale także pozyskanie, neutralizacja, a nawet eliminacja rzeczywistego lub domniemanego przeciwnika powyższych zamierzeń” (Sztumski, 2000, s. 14).

Inaczej definiuje konflikt społeczny Jadwiga Królikowska, według której:

- 1) rozważamy tylko konflikty, które mają trwały wpływ na funkcjonowanie społeczeństw i krystalizują się wokół interesów społecznych, ekonomicznych i politycznych,
- 2) konflikt to wydarzenie charakteryzujące się polaryzacją zbiorowości wywołaną niezgodnymi lub wykluczającymi się interesami,
- 3) konflikt dotyczy spraw pierwszorzędnych pod względem ważności dla uczestników,
- 4) konflikt społeczny ingeruje w stosunki społeczne (Królikowska, 1996, s. 16).

Marek K. Mlicki za podstawę rozważań przyjmuje paradygmat prakseologii i sprowadza definicję konfliktu społecznego do definicji dylematu społecznego, pisząc, że: „Dylemat społeczny to wymuszony przez strukturę sytuacji konflikt pomiędzy członkami grupy, dążącymi (racjonalnie) do maksymalizacji własnego zysku, a jednocześnie pragnącymi realizacji celu zbiorowego, który jest warunkiem koniecznym osiągnięcia ich celów jednostkowych. W wyniku tego konfliktu działania zbiorowe, a w konsekwencji działania poszczególnych jednostek okazują się niesprawne” (Mlicki, 1992, s. 66).

Podsumowując wymienione definicje konfliktu należy zaznaczyć występujące w nich elementy wspólne:

- 1) konflikt to zjawisko psychospołeczne, to znaczy relacja występująca między ludźmi (osobami występującymi jako jednostki lub reprezentanci grup) w konkretnym kontekście społecznym,
- 2) konflikt jest zjawiskiem nieuchronnym, powszechnym, ahistorycznym, to znaczy występującym w każdej epoce historycznej, w każdej zbiorowości, choć różne są jego formy i metody rozwiązywania,
- 3) konflikt może mieć konstruktywny lub destruktywny charakter w zależności od źródeł, psychospołecznych uwarunkowań podmiotów konfliktu i zastosowanych metod jego rozwiązywania.

Konflikt jako przedmiot badań teoretycznych

Konflikt to zjawisko społeczne, w związku z czym socjologia jest nauką w szczególności sposobem zainteresowaną jego badaniem. Jednak złożoność owego zjawiska sprawia, że konieczna jest analiza innych płaszczyzn konfliktu: politycznej, psychologicznej czy ekonomicznej. John Rex, jeden z socjologów analizujących konflikty społeczne, sugeruje, że socjologia powinna traktować konflikty z punktu widzenia systemu rynkowego (ekonomia) czy instytucji politycznych stanowiących podstawę wielu konfliktów. Socjolog, zdaniem Rexa, musi koncentrować się na społecznym systemie, a nie na pojedynczych interakcjach, w ramach których konflikt występuje (Rex, 1981, s. 122—123).

Badania konfliktów społecznych, podobnie jak i samo zagadnienie konfliktu, mają charakter badań interdyscyplinarnych. Daniel Druckman budując podstawę badań nad konfliktami wskazuje cztery wynikające z interdyscyplinarności kontrowersje (Druckman, 2005, s. 3 i nast.). Pierwsza dotyczy rozróżnienia między badaniami ogólnymi a konkretnymi, druga — rozróżnienia między badaniami podstawowymi a aplikacyjnymi, trzecia między teorią a praktyką, czwarta między badaniami naukowców a podejściem edukatorów. Wszystkie wymienione dylematy związane są z rolą doświadczenia w rozwoju wiedzy, gdyż zagadnienie konfliktu dotyczy konkretnej rzeczywistości doświadczanej i poddawanej obserwacji. Jest to pierwszy składnik konfliktu, który łączy wiele teoretycznych rozważań. Zagadnienie konfliktu, jak mało które zagadnienie społeczne, ma istotne znaczenie zarówno dla zrozumienia relacji spornych, jak i dla praktyki, a konkretnie — treningów, szkoleń wspierających rozwiązywanie konfliktów w społeczeństwie. Teoretyczne analizy oraz praktyczne rozwiązania rozwijają wiedzę o tym społecznym zjawisku. Do zrozumienia konkretnego przypadku konfliktu konieczna jest znajomość abstrakcyjnych koncepcji interpretujących przypadki typowe.

Drugim wspólnym elementem badań nad konfliktami jest rozstrzygnięcie epistemologicznego dylematu pomiędzy pozytywistycznym i konstruktywistycznym

stosunkiem do wiedzy. Jak pisze Druckman, są to dylematy znane ze sporu pomiędzy Wittgensteinem i Popperem, a w psychologii — pomiędzy behawiorystami i fenomenologami. Jednakże badacze konfliktów czerpią z obu podejść. W analizach procesów negocjacyjnych lub przyczyn sytuacji konfliktowych wykorzystują założenia behawiorystów, poszukują obiektywnych czynników. Analiza dynamiki konfliktu, jego przebiegu oraz możliwych z niego wyjść wymaga zrozumienia subiektywnych czynników wpływających na zachowania ludzi, percepcji emocjonalnego stosunku do oponenta i zgłaszanych propozycji, przeszłych relacji stron konfliktu, indywidualnych odczuć i motywów. W badaniach nad konfliktami następuje więc synergia podejścia behawioralnego i fenomenologicznego. Zrozumienie dynamiki konfliktu wymaga porównań, argumentów, mierzalnych wskaźników, jak również koncentrowania się na subiektywnych czynnikach determinujących cały proces. Kolejny dylemat badacza konfliktów wynikający z poprzedniego rozróżnienia metodologicznego związany jest z wykorzystaniem badań jakościowych i ilościowych typowych dla nauk społecznych. Oba rodzaje badań od lat budzą dyskusję nad ich przydatnością w interpretowaniu rzeczywistości społecznej oraz we wskazywaniu rozwiązań (Pałuchowski, 2010). Podobnie jak w przypadku wcześniej wskazanych dylematów metodologicznych, tak i ten w badaniach nad konfliktami jest rozwiązywany dzięki wykorzystywaniu obu metod: badań jakościowych i ilościowych. Ostatni problem wynika z dyskusji nad badaniami porównawczymi. Druckman wyróżnia dwa podejścia do badań nad konfliktami. Pierwsze, określone mianem *emic*, polega na analizie zjawisk społecznych na podstawie informacji zbieranych bezpośrednio od uczestników, a jedynie w przypadku braku innych źródeł — na podstawie danych wtórnych. Jest to metoda badań typowa dla antropologów czy badaczy języka. Drugie podejście, nazywane *etic*, uznane jest za typowe dla przedstawicieli nauk politycznych. Polega ono na przyjęciu założenia, że znaczące zjawiska społeczne są nieintencjonalne, a więc można je badać na podstawie analiz statystycznych, modeli matematycznych, w sposób abstrakcyjny, ogólny, poza jednostkowym kontekstem.

Trudność z badaniami konfliktów wynika z dominacji problemów praktycznych nad teoretycznymi, z dużego społecznego zapotrzebowania na zbudowanie użytecznego zestawu narzędzi pozwalających na rozwiązywanie konkretnych sytuacji konfliktowych. Ponadto interdyscyplinarność dziedziny jest znacznym utrudnieniem metodologicznym, gdyż każda z dyscyplin oddziałujących na badania konfliktów ma swą własną metodologię i uznane metody badawcze. Poza tym, jak pisze Druckman, misją wielu badaczy zagadnienia jest integracja teorii, badań i praktyki, co stanowi dodatkowe ograniczenie metodologiczne. Dodając do tych trudności duże znaczenie etyki i etycznego działania w badaniach sytuacji konfliktowych, społecznej recepcji konfliktu i jego rozwiązania, przekonujemy się, że metodologia badań zagadnienia, jakim jest konflikt, także wymaga pogłębionego rozważenia.

Nieco inny sposób uporządkowania teoretycznych podejść do konfliktu proponuje Peter T. Coleman wraz ze współpracownikami (Coleman i in., 2012). Studia literaturowe doprowadziły ich do wskazania pięciu modeli dominujących w omawianym obszarze.

Pierwszy to teoria społecznej współzależności (*social interdependence theory*), odwołująca się do założeń Kurta Lewina (Lewin, 1948) o współzależności dynamiki grupy, a rozwinięta przez Mortona Deutscha w teorię konstruktywnego i destruktywnego konfliktu.

Drugi model to teoria społecznej motywacji (*social motivation theory*), odwołująca się do rozważań Harolda Kelleya oraz Johna Thibauta, którzy analizowali interpersonalne relacje zachodzące m.in. podczas negocjacji (Thibaut, Kelley, 1959). W modelu tym zwraca się uwagę na rolę indywidualistycznego nastawienia jednostki w procesie negocjacji, a więc rozwiązywania konfliktu.

Trzeci model to teoria podwójnego zainteresowania (*dual-concern theory*), wywodząca się z teorii indywidualnych różnic w wyborze stylu zarządzania konfliktami (Blake, Mouton, 1971, s. 11). Styl zarządzania konfliktem to sposób zachowania, jaki dana osoba lub grupa najczęściej wybiera, gdy znajduje się w sytuacji konfliktu. Model proponuje analizę konfliktu na osiach dwóch współrzędnych: indywidualnych celów każdej ze stron oraz wagi relacji pomiędzy stronami w danej sytuacji konfliktowej. Dean Pruitt, Jeffrey Z. Rubin oraz Sung Hee Kim w swych rozważaniach podkreślają przede wszystkim wagę rozwiązywania problemu jako zasadniczej metody przezwycięzania konfliktów. Strategia ta definiowana jest jako próba rozwoju wzajemnie akceptowanego rozwiązania konfliktu (Rubin, Pruitt, Hee Kim, 1994, s. 168). Warunkiem podjęcia tej strategii jest występowanie płaszczyzny łączącej strony konfliktu oraz wartości pozytywnej wynikającej ze stosunków pomiędzy nimi.

Czwarty model to teoria zależności władzy (*power dependence theory*), zdefiniowana w teorii zależności Harolda Kelley'go i Johna Thibauta, a przez wielu badaczy zastosowana do zrozumienia władzy w procesie negocjacji. Jak piszą Peter H. Kim, Robin L. Pinkley oraz Alison R. Fragale (2005), władza w procesie negocjacji ulega procesowi rozdzielenia (*decouple*) na władzę potencjalną (*potential*), postrzeganą (*perceived*), taktyki władzy (*power tactics*) oraz władzę faktyczną (*realized*). Model ten wskazuje na różnorodne czynniki kształtujące dynamikę konfliktu (Coleman, Kugler, Bui-Wrzosinska, Nowak, Vallacher, 2012, s. 14).

Piąty model to teoria gier (*game theory*), zajmująca się logiczną analizą sytuacji konfliktu i kooperacji. Podkreśla sposoby racjonalnego rozgrywania określonych sytuacji. Do teorii gier odwoływali się amerykańscy analitycy konfliktu Robert Axelrod (1984) i Anatol Rapoport (Rapoport, Chammah, 1995)¹ oraz matematyk John von Neumann i ekonomista — Oscar Morgenstern (von Neumann, Morgenstern, 1953). Później rozwój teorii nastąpił pod wpływem badań psychologów społecznych, takich jak Muzafer Sherif, Herbert C. Kelman czy Charles E. Osgood. Teoria gier zakłada racjonalność decyzji podejmowanych w konflikcie, co rodzi określone konsekwencje jej apikowalności do konfliktów o sumie zerowej, a znacznie mniej mówi w przypadku konfliktów motywów mieszanych. Jednakże

¹ Rapoport opracował program nazwany „wet za wet”, polegający na tym, że w pierwszej partii gry należy wybrać kooperację, a w każdej następnej zachowywać się tak, jak poprzednio grał przeciwnik. Rapoport jest także autorem teorii gry pozytywnie zerowej.

miała i zapewne nadal ma znaczny wpływ na badania dotyczące konfliktów ze względu na wprowadzone matryce gier pozwalające dokładniej zrozumieć relacje zachodzące między stronami sporów.

Pięć wymienionych perspektyw badań nad konfliktami jest formą uzupełnienia do rozważań Druckmana dzięki dodaniu do społecznych aspektów konfliktów elementów psychologicznych ze szczególnym uwzględnieniem zależności pomiędzy różnorodnymi aspektami sytuacji konfliktowych.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że konflikt społeczny jest zjawiskiem niezwykle złożonym zarówno w aspekcie społecznym, jak i naukowym. Proces badawczy musi się koncentrować na trzech filarach jego struktury: elementach składowych konfliktu, jego przyczynach i uwarunkowaniach oraz modelach interwencji, czyli rozwiązywania konfliktów (Sandole, 2003). Konflikt społeczny jest procesem dynamicznym, składającym się z trzech fundamentalnych faz wymagających przebadania: fazy pierwszej — początkowej, której rdzeniem są źródła niespójności pomiędzy przynajmniej dwoma społecznymi stronami; fazy drugiej — polegającej na rozwoju relacji pomiędzy spornymi stronami zmierzającymi albo w kierunku znalezienia wspólnej płaszczyzny, albo w kierunku eskalacji nabrzmiałych relacji; fazy trzeciej — rozwiązania polegającego albo na wypracowaniu mechanizmów pozwalających rozwikłać zaistniałe niespójności, albo na całkowitym zerwaniu wszelkich zależności pomiędzy oponentami.

Na początku XX wieku zainteresowanie socjologów konfliktem było znaczne, wynikało ono z wpływu trzech tradycji teoretycznych: darwinizmu społecznego, marksizmu oraz psychoanalizy dominującej w rozważaniach psychologów społecznych. Jak pisze Mucha (1978, s. 61), podejście socjologów do konfliktów opierało się na następujących założeniach:

- konflikt jest naturalnym zjawiskiem społecznym,
- konflikt jest funkcjonalny w stosunku do spójności grupy,
- w konflikcie główną rolę odgrywają interesy,
- występuje zależność między formą konfliktu a strukturą społeczną,
- konflikty pomiędzy rządzącą mniejszością a rządzoną większością są nieuniknione,
- przemoc może mieć charakter oczyszczający,
- sposób interpretacji konfliktu zależy od przyjmowanego modelu pojęciowego, który wpływa na jego system wartości.

Wraz z rozszerzaniem się badań nad konfliktami i sukcesywnym odchodzeniem od „instynktownego” sposobu ich wyjaśniania zaczynają dominować dwa spojrzenia na konflikty: psychologiczne i społeczno-polityczno-ekonomiczne (Deutsch, 2005, s. 12). Pierwsze, reprezentowane dzisiaj przez Deutscha, Pruita czy Coleman, koncentruje się przede wszystkim na relacjach interpersonalnych, zależności jednostka — grupa/zbiorowość/społeczeństwo, teorii postaw i wywierania wpływu. Jednakże — jak podkreśla Deutsch — zrozumienie konfliktu i interwencja w jego przebieg wymaga konkretnej wiedzy na temat stron konfliktu, kontekstu społecznego, aspiracji stron, orientacji na konflikt, norm społecznych i innych psychospołecznych uwarunkowań. Dlatego stanowisko Deutscha ma

charakter społeczno-psychologiczny, a jego założenia są następujące (Deutsch, 1973, s. 7):

- każdy uczestnik społecznej interakcji odpowiada za innych w zależności od jego percepcji oraz zrozumienia innych; to może, ale nie musi korespondować z *actualities* innych;
- każda osoba ulega wpływowi własnych oczekiwań wobec zachowań innych, jak również wpływowi postrzegania sposobu zachowywania się innych;
- społeczne interakcje nie tylko są inicjowane przez motywy ludzi, ale także generują nowe motywy oraz zmieniają stare;
- społeczne interakcje zachodzą w społecznym środowisku, grupie, wspólnocie, narodzie, cywilizacji;
- każda jednostka, czy to osoba, czy grupa, jest złożoną całością, ma wewnętrzną strukturę i wartości.

Współcześnie teorie i badania konfliktów odwołują się więc do różnorodnych perspektyw teoretycznych i założeń metodologicznych. Większość badaczy i praktyków uznaje konflikty za naturalny element życia społecznego, stanowiący jednocześnie pewnego rodzaju wskaźnik stanów patologicznych (Sztumski, 2000, s. 91). Powszechność ich występowania wpływa na znaczną różnorodność teorii i koncepcji. Ogólnie można je podzielić, zgodnie z propozycją Marka K. Mlickiego, na dwa ujęcia: makrostrukturalne i mikrostrukturalne (Mlicki, 1992, s. 31). Tym, co przede wszystkim różni te dwa podejścia, jest stosunek do roli jednostki w konfliktach społecznych. Pierwsze postrzega sprzeczności jako źródła konfliktów rozumiane poprzez abstrakcyjne stany systemu społecznego. Drugie uwzględnia zachowania jednostki, traktuje człowieka jako aktywny i świadomy podmiot relacji konfliktowych. Oba podejścia znacznie się różnią, jednak ujawniają dwa filary każdego konfliktu: kontekst społeczny konfliktu oraz rolę jednostki. Zrozumieć konflikt to zrozumieć oba fundamenty, samodzielnie żadne z podejść nie może być ogólnym modelem wyjaśniającym zjawisko konfliktu społecznego.

Konfliktowe modele społeczeństwa a konflikt społeczny

Konflikt jako zagadnienie dywagacji teoretycznych stał się tematem jeszcze w czasach starożytnej Grecji, głównie za przyczyną Heraklita i jego słynnego stwierdzenia, że „wojna jest ojcem wszechrzeczy, wszystkich rzeczy królem”. Niemniej w czasach starożytnych i średniowiecznych nie powstała zwarta koncepcja omawiająca szczegóły tego zjawiska społecznego (Sztumski, 2000). Tradycja konfliktowej interpretacji społeczeństwa i stosunków społecznych sięga Ibn Chalduna (Śliz, Szczepański, 2011), Tomasza Hobbesa, Niccolo Machiavellego czy Adama Fergusona², by przybrać systematyczny kształt w koncepcjach

² Ferguson jest postrzegany jako prekursor socjologii konfliktu. Zob. m.in. Hill, 2001, s. 281—299.

Karola Marksa i Maxa Webera. Jednak należy podkreślić znaczący wpływ na naukę o konfliktach teorii Karola Darwina i społecznego darwinizmu, w którym szczególną rolę odgrywa rywalizacja jako środek przetrwania, charakterystyczna — jak uważało wielu ewolucjonistów — nie tylko dla jednostki, ale także dla społeczeństw (Schellenberg, 1982, s. 23). O konflikcie jako sposobie zdobywania środków do życia wpływającym na społeczeństwa pisał także William G. Sumner. Zarówno Herbert Spencer, jak i Sumner byli ewolucjonistami i uważali, że pewne procesy przyrodnicze, jak np. naturalna selekcja, będąca formą konfliktu, decydują także o społeczeństwach ludzi. Nieco inaczej zagadnienie to analizował Ludwik Gumpłowicz, który w oparciu o nauki przyrodnicze sformułował tezę o roli konfliktów pomiędzy społeczeństwami w rozwoju cywilizacji. Wrodzona niechęć występująca pomiędzy poszczególnymi rasami sprawia, że wojna jest stałą cechą ludzkości, a relacje pomiędzy grupami społecznymi („rasami”) charakteryzuje trwały antagonizm, wpływający na powstanie instytucji społecznych (Gumpłowicz, 2013). Jednak Gumpłowicz był socjologiem i podkreślał, że myśl ludzka jest produktem społecznym, w związku z czym konflikt postrzegał jako naturalny element ludzkiego społeczeństwa, a zadaniem socjologii była według niego pomoc w odkrywaniu sposobów rozwiązywania konfliktów.

Wpływ biologii na sposób analizowania konfliktu społecznego rozszerzył się współcześnie wraz z rozwojem takich dyscyplin, jak etologia czy socjobiologia. Konrad Lorenz, Desmond Morris oraz Edward Wilson wprowadzili do rozważań na temat zachowań społecznych wnioski wynikające z analizy zachowań zwierząt. W książce na temat agresji poszukuje Lorenz (1975) źródeł ludzkiej przemocy w naturalnych mechanizmach oraz formach społecznej organizacji zwierząt. Wymienia cztery typy społecznej organizacji zwierząt:

- anonimowy tłum, w którym agresja jest rzadka i występuje jedynie w celach obronnych (np. ptaki czy ryby);
- grupa terytorialna, zajmująca dany teren, a agresja to forma obrony przed intruzami;
- grupa plemienna, w której agresja przejawia się jedynie w obronie przed atakiem innej rodziny czy plemienia.

Trzy wymienione typy społecznej organizacji charakteryzuje brak jednostkowej identyfikacji. Czwarty typ zbudowany jest na podstawie tożsamości jednostkowej, w której miłość i nienawiść wpływają na powstanie więzi determinującej sposób ekspresji agresji.

Nową dyscypliną podejmującą problem biologicznych determinant zachowań ludzkich, w tym konfliktowych, jest socjobiologia w ujęciu Edwarda Wilsona. Agresja nie jest przez niego postrzegana jako cecha genetyczna, ale jako cecha dziedziczona. W społeczeństwach zwierzęcych, ale także ludzkich, występują określone wzory agresywnych zachowań wynikające z konieczności adaptacji do konkretnych sytuacji związanych z wolą przetrwania. W ten sposób agresja jest utrwalana genetycznie i przekazywana następnym pokoleniom. Wilson wyróżnia osiem kategorii agresji: terytorialną, dominacyjną, seksualną, dyscyplinarną, agresję przy rozstaniu z młodymi, moralistyczną, drapieżniczą i antydrapieżniczą

(Wilson, 2000, s. 134—135). Każda z nich jest zespołem zachowań stanowiących pewną technikę konkurencji. Wojna, będąc przykładem zachowania społecznego, czyli mechanizmem pozwalającym na dostosowanie się do zmian środowiska, odgrywa znaczącą rolę w ewolucji ludzi, gdyż wpływa na rozwój kulturowy. Socjologia w teoretycznych analizach konfliktu nie znalazła szczególnego uznania i dzisiaj brak jest w tych badaniach odwołań do tego typu myślenia.

Oprócz nauk biologicznych ogromną rolę w rozwoju nauki o konfliktach mają nauki ekonomiczne. Tak jak ewolucjoniści próbują poszukiwać związków pomiędzy naturą, zachowaniami agresywnymi a konfliktowymi, tak ekonomiści dostrzegają szczególne zależności pomiędzy ekonomicznymi interesami a konfliktem i wojną. Myśl ojca ekonomii Adama Smitha ma szczególne znaczenie w rozwoju nauki o konfliktach, gdyż zwraca uwagę na rolę interesów w życiu człowieka i społeczeństwa. Smith zauważa, że interesy są motorem działania na rynku, a proces uspołecznienia wpływa na akceptację interesów jednostki oraz legalnych form kontroli niepożądanych zachowań jednostek, standardy etyczne zaś dotyczące zachowań wynikają w sposób naturalny z życia ludzi w społeczeństwie. Smith zdawał sobie sprawę, że pomiędzy etycznymi standardami a realnymi zachowaniami ludzi mogą zachodzić antagonizmy, ale wierzył, że wolny rynek poprawnie reguluje ludzkie zachowania w dążeniu do realizacji ich interesów. Faktycznie ojciec ekonomii pisał przede wszystkim o rywalizacji, która nie zawsze jest procesem świadomym, podczas gdy konflikt ma miejsce wówczas, gdy obie strony są świadome dzielących je różnic. Niemniej dla Jamesa A. Schellenberga Smith był teoretykiem konfliktu, ponieważ uważał, że rywalizacja na ekonomicznym rynku może być procesem świadomego, a także bezpośredniego i personalnego działania. Jednakże, jak pisze dalej, był raczej teoretykiem podejmującym analizę metod rozwiązywania konfliktów, gdyż postrzegał mechanizmy rynkowe, których podstawową cechą jest bezosobowość i pośredni wpływ na ludzi, jako sposoby rozwiązywania sytuacji konfliktowych (Schellenberg, 1982, s. 51—52). Wpływ Smitha na sposób myślenia o konfliktach był znaczący ze względu na podkreślanie roli wolności gospodarczej jako mechanizmu redukującego prawdopodobieństwo wybuchu wojny. Klasycy ekonomii zwracają uwagę, że konflikt pojawia się jedynie wtedy, gdy mechanizmy rynkowe są zachwiane, np. wskutek działań monopolistycznych. Przyczyną konfliktu ekonomicznego jest jedynie niewłaściwa ingerencja w funkcjonowanie wolnego rynku. Jak zauważa Schellenberg, Smith wypracował model, w którym interesy wynikają z interakcji pomiędzy ludźmi, a konflikty to konsekwencja ekonomicznych interesów jednostki, które są regulowane przez wolną wymianę ekonomiczną na rynku i przyczyniają się do społecznego rozwoju (Schellenberg, 1982, s. 54).

Model konfliktu w ramach nauk ekonomicznych opracował Boulding, choć sam wskazywał konieczność interdyscyplinarnego podejścia do jego interpretacji. Jego zdaniem trzy czynniki decydują o systemie społecznym: przymus, wymiana oraz integracja. Żaden z nich bez wsparcia pozostałych nie buduje społeczeństwa stabilnego (Boulding, 1985, s. 65). Badacz wyróżnia dwa modele analizy konfliktu: statyczny i dynamiczny. W modelu statycznym zwraca uwagę na rolę systemu

wartości oraz wizerunku zagadnienia, a w teorii dynamicznej konfliktu podkreśla proces formowania się wizerunku i jego przemiany. Cztery podstawowe elementy wyznaczają ramy modelu konfliktu w ujęciu Bouldinga (1962, s. 5):

- strony konfliktu, rozumiane jako jednostki konkretnych zachowań, którymi może być osoba, rodzina, organizacja, klasa itp.,
- przestrzeń zachowań, rozumiana jako pozycja danej jednostki zachowań, wynikająca ze zbioru wartości definiującego układ zachowań danej jednostki,
- rywalizacja, rozumiana jako pozycja dwóch jednostek wzajemnie niepasujących,
- konflikt, rozumiany jako pewna świadomość braku kompatybilności pomiędzy stronami.

Konfliktowa przestrzeń to pole wynikające z dzielenia tego samego porządku wartości. Sfera konfliktu pojawia się, gdy ruch jednej ze stron pogarsza sytuację drugiej, sam ruch nazywany jest ruchem konfliktowym. Pole działania strony można podzielić na akceptowane dla obu stron i nieakceptowane przez jedną lub obie strony. Jeśli akceptowane pole nie pokrywa się, nie ma konfliktu. Statyczny model pozwala jedynie na rozpoznanie ram społecznych, w których zachodzi konflikt. Nie pozwala zrozumieć jego dynamiki. System społeczny jest dynamiczny, choć występują w nim pewne regularności i ta cecha decyduje o dynamice konfliktu.

Dynamiczne podejście do konfliktu wynika z koncepcji Lewisa F. Richardsona³. Każdy konflikt odbywa się w pewnym czasie oraz w konkretnej sytuacji, którą cechuje pewna zmienność stanów. W przypadku prawa sukcesji, czyli następowania tych samych stanów po sobie, mamy do czynienia ze stabilnymi relacjami. Gdy sukcesja poszczególnych stanów przebiega według stanów podobnych, wówczas system osiąga stan równowagi (*equilibrium*). Może też wystąpić cykliczność równowagi, na którą składa się proces:

- stabilna równowaga — dynamiczne ścieżki przebiegają w ramach punktu równowagi,
- niestabilna równowaga — dynamiczne ścieżki wybiegają poza punkt równowagi,
- kołowe równowagi — ścieżki zataczają koło sukcesyjnych stanów.

Dynamika konfliktu oznacza, że jednostka podąża do pozycji o najwyższej wartości w swoim polu. Poszukiwanie równań w systemach społecznych nie przynosi rezultatów, gdyż systemy te nie są stabilne, tak jak systemy fizyczne. Dlatego trudno jest wyznaczyć równania dynamiki tak, jak w fizyce.

Analiza „procesu Richardsona”, polegającego na zastosowaniu graficznej techniki wyrysowania linii poszczególnych elementów sytuacji konfliktowej, prowadzi Bouldinga do wniosku o podstawowych parametrach równowagi, którymi są:

- wrogość i przyjaźność,
- współczynnik wstępnej reakcji,
- współczynnik proporcji zmian reakcji wraz ze wzrostem wrogości.

³ Lewis Fry Richardson — angielski fizyk, który opracował matematyczne modele prawdopodobieństwa wybuchu wojny między dwoma krajami. Był pacyfistą, zajmował się między innymi meteorologią.

Oparcie się na modelu Richardсона jest jednak krótkowzroczne w tym znaczeniu, że zakłada, że każda ze stron konfliktu podejmie prostą reakcję przez jej percepcję aktualnej pozycji drugiej strony. Tymczasem realny konflikt opiera się na znacznie bardziej skomplikowanych reakcjach. Każda strona działa w szerszym systemie i nie każda jej reakcja musi graniczyć z obszarem działania oponenta. Celem konfliktu jest zmiana, ale system zmienia się nie tylko pod wpływem napięć. Poza tym wiele zależy od tolerancji systemu, jego dynamiki oraz alternatywy. Narody po wojnie odnawiają stosunki, firmy po strajkach odbudowują swoje działanie, rodziny po rozwiązaniu sporów odbudowują swoje relacje itp. Dlatego też im bardziej system społeczny jest skomplikowany, tym trudniej osiągnąć w nim prawdziwą stabilizację. Ceną za złożoność systemu jest zmiana.

Boulding wykorzystuje teorię racjonalnego działania charakterystyczną dla nauk ekonomicznych, która zakłada, że człowiek patrzy na pole swoich możliwości jak na tacę francuskiego ciasta, czyli na swoje szanse wyboru. Racjonalny wybór jest — jego zdaniem — najlepszą alternatywą możliwą do wybrania w danym momencie. Konflikt to sytuacja, w której spotykają się dwie racjonalności: jednostki i grupowa. W tym momencie Boulding przywołuje teorię gier⁴ oraz ekonomiczną regułę kryterium Pareto, która jest podstawą racjonalności grupowej. Boulding uważa jednak, że słabością teorii gier jest jej abstrakcyjność i brak powiązań z konkretną sytuacją i stronami konfliktu. Niemniej matryca wypłat może pomóc w wyjaśnieniu sytuacji. W sytuacjach rzeczywistych trzeba analizować emocje, takie jak miłość, afektacja, empatia, oraz odczucia społeczne. Jednak tego typu zagadnienia wymykają się ogólnej teorii gier.

Inaczej widzi zastosowanie kryterium Pareto⁵. Zgodnie z tym kryterium jedynym akceptowanym systemem ekonomicznym jest ten korzystniejszy dla uczestników relacji. Wynik zaś gry jest nieoptymalny w sensie Pareto (albo inaczej: wynik nieefektywny Pareto), jeśli gra może mieć inny wynik, dający obu graczom wyższe wypłaty lub jednemu z graczy taką samą, a drugiemu wyższą. Wynik jest pareto-optymalny, jeśli takiego innego wyniku nie ma. Optymalny nie oznacza najlepszy, gdyż oznacza ten, który nie jest w sposób oczywisty gorszy od innych. „Konflikt — jak pisze Boulding — pomiędzy racjonalnością indywidualną w postaci kryterium dominacji i racjonalnością grupową w postaci kryterium Pareto jest nieusuwalny. Jednostki racjonalne dbające o swoje interesy doprowadzą do wyniku niekorzystnego dla wszystkich, w tym i dla nich samych” (Boulding, 1962, s. 95).

⁴ W Polsce na temat teorii gier i konfliktu pisał m.in. Józef Kozielecki w pracy *Konflikt, teoria gier i psychologia* (1970).

⁵ Kryterium Pareto zakłada, że jeśli dostępne dla społeczeństwa zasoby zostały rozdzielone pomiędzy alternatywne cele, a dobrobyt ekonomiczny przynajmniej jednego członka społeczeństwa się powiększył bez jednoczesnej redukcji dobrobytu pozostałych, to wtedy ma miejsce powiększenie dobrobytu całego społeczeństwa. Optimum w sensie Pareto występuje wówczas, gdy nie jest możliwa taka realokacja zasobów, która powiększając dobrobyt pewnej jednostki jednocześnie nie zmniejsza dobrobytu innych jednostek.

W podręcznikach socjologii znaleźć można wiele podziałów i podejść w interpretacji społeczeństwa, które za punkt wyjścia lub jako metodologiczne założenie biorą konflikt. John Horton⁶ wyróżnia dwa modele interpretacji społeczeństwa: porządku (*order model*), zaliczając tutaj np. klasyczną teorię Emila Durkheima i koncepcje Roberta Mertona i Talcotta Parsonsa jako współczesne, funkcjonalistyczne podejście, oraz konfliktu, uwzględniając w nim teorię Marksa i Johna Stuarta Millera (Horton, 1970). W pierwszym podejściu wykorzystywane jest pojęcie *anomalii* na określenie społecznych problemów, dewiacji i konfliktów. Oznacza ono brak równowagi i społeczną dezorganizację powodującą załamanie społecznej organizacji, ujawniającą się przez osłabienie społecznej kontroli, niewłaściwą instytucjonalizację celów, nieodpowiednie środki osiągania celów, nieprawidłową socjalizację itp. Na poziomie jednostkowym zaś konflikt to niemożliwość realizacji potrzeb osoby w określonym systemie społecznym. Teorie konfliktu analizują społeczeństwo w aspekcie historycznym i zmiany społecznej. Perspektywę konfliktową czy raczej mówienie o konfliktowym modelu społeczeństwa krytykuje Szacki, stwierdzając, że dotyczą one albo teorii klasycznych, np. Karola Marksa, albo koncepcji powstałych w sporze z funkcjonalizmem, które zagadnienie konfliktu umiejscawiają w centrum rozważań. W rezultacie następuje albo modyfikacja stanowiska funkcjonalistycznego, jak to ma miejsce w przypadku koncepcji Cosera, albo poszukiwanie zupełnie nowego paradygmatu, co uczynił Collins (Szacki, 2002, s. 828 i nast.).

Karol Marks jest twórcą nowoczesnej teorii konfliktu, która stała się centralnym punktem analizy rozwoju społeczeństwa. W teorii Marksa konflikt jest fundamentalnym prawem i siłą życia. Jego koncepcja stanowi pewną formę ekonomicznego i filozoficznego determinizmu, jednak jego spojrzenie na konflikt okazuje się najbardziej wyczerpujące i spójne w porównaniu z innymi wcześniejszymi koncepcjami. Marks ma wpływ na wielu zarówno kontynuatorów, jak i krytyków jego koncepcji. Teoria niemieckiego filozofa zapoczątkowała konfliktową perspektywę w socjologii. Konfliktowy model społeczeństwa opracowany przez Marksa wyjaśnia rozwój społeczny jako przechodzenie od jednego systemu społecznego do następnego. Jego interpretacja konfliktu koncentruje się przede wszystkim na aspekcie ekonomicznym. Marks udowadnia wpływ ekonomicznych interesów na społeczno-polityczną strukturę społeczeństwa. Zdaniem Randalla Collinsa, koncepcja Marksa jest podstawą konfliktowej teorii stratyfikacji społecznej. Max Weber tym różnił się od Marksa, że zagadnienie uwarstwienia społecznego rozwinął dzięki rewizji podstaw konfliktu i wskazaniu głównego zbioru źródeł konfliktu, którym są różne formy społecznej organizacji. Marks ujawnił determinanty „produkcji mentalnej” (w oryginale *mental production*), a Weber produkcję emocjonalną (ang. *emotional production*) przez wskazanie roli religii. Emocjonalna solidarność jest jedną z broni wykorzystywanych w konfliktach, np. emocjonalne rytuały mogą być wykorzystywane dla zdobycia dominacji w grupie czy organizacji (Collins, 1975, s. 59).

⁶ W literaturze występuje wiele typologii teorii społecznych, uwzględniających tezy harmonii i konfliktu. Sam Dahrendorf dzieli teorie socjologiczne na teorie konfliktu (*coersion theory of society*) i teorie konsensusu (*integration theory of society*).

Collins zarzuca klasycznej teorii Marksa, że chce wyjaśnić wielowątkowy świat za pomocą jednej przyczyny (*multicasual model*). Model Weberowski wydaje mu się znacznie bliższy ze względu na wielowymiarowe ujęcie uwarstwienia społecznego uwzględniające takie elementy, jak wielowymiarowe podziały klasowe, analiza zasad organizacyjnego komunikowania i jego kontrola, działanie klik wewnątrz organizacji, podkreślanie gospodarki jako czynnika konfliktotwórczego, co prowadzi w konsekwencji do koncentrowania się na kontroli materialnych środków przemocy (Collins, 1975, s. 58). Socjolog zwraca uwagę, że teoria konfliktu poszukuje sposobu, który pozwoliłby uniknąć pułapek wynikających z ideologii grup dominujących jako fundamentu życia grupy. Stosunki władzy pozwalają zrozumieć powstanie klas społecznych.

Współczesną koncepcją interpretującą konflikt społeczny w kategoriach marksowskich jest teoria Dahrendorfa. Pomiedzy oboma badaczami znaleźć można wiele wspólnych elementów, takich jak rozumienie roli zmiany społecznej, wpływu struktury społecznej na polaryzację społeczną i na antagonizmy pomiędzy klasami społecznymi. Jednak należy też podkreślić, że niemiecki socjolog odcina się od idei konieczności rewolucyjności zmian, gdyż uważa, że mogą one być wprowadzane w sposób stopniowy, a także zauważa jednostkę, którą sam Marks całkowicie ignoruje.

Konfliktowy model społeczeństwa został opracowany przez Ralfa Dahrendorfa w pracy *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Do własnych twierdzeń dotyczących konfliktowej teorii społeczeństwa dochodzi przez krytyczną analizę koncepcji Karola Marksa oraz porównanie dwóch modeli społeczeństwa: konfliktowego i funkcjonalnego.

Dahrendorf krytykuje Marksa za jego filozoficzne podejście w analizie społeczeństwa, co sprawia, że jego teoria nie poddaje się testowi empirycznemu, to znaczy nie można zebrać danych pozwalających obalić sformułowane przez niego tezy. Następnie, nie negując, choć krytykując podział na klasy społeczne, odwołuje się Dahrendorf do organizacji społeczeństwa, której cechą charakterystyczną jest społeczny podział na grupy rządzących i rządzonych, wynikający ze struktury władzy w społeczeństwie. Konsekwencją tego podziału jest wyłanianie się w społeczeństwie quasi-grup, to znaczy grup nierozpoznających, że ich interesy są w opozycji do innych. Dostrzeżenie sprzeczności interesów wpływa na przemianę quasi-grupy w grupę interesu, która w naturalny sposób może znaleźć się w sytuacji konfliktu z inną grupą interesu. Zdaniem Dahrendorfa, interesy nie są jedynym czynnikiem sprzyjającym powstawaniu konfliktów, konieczne są także określone warunki do indywidualnej ruchliwości, porażki w pracy czy występowanie zachowań agresywnych. Podobnie jak u Marksa, przedmiotem zainteresowania Dahrendorfa jest konflikt klasowy, którego specyfika polega na tym, że nie może być rozwiązany ze względu na głębokie uwikłanie w społecznej relacji między grupami posiadających władzę i podlegających władzy w społeczeństwie przemysłowym. Jednak konflikt klasowy nie jest postrzegany negatywnie, ale jako czynnik determinujący zmiany społeczne, podobnie jak w koncepcji Marksa. Odmienne jednak niż Marks, Dahrendorf przyznaje pierwszeństwo faktom politycznym wobec interesów ekonomicz-

nych. Podsumowując, należy powtórzyć słowa Janusza Muchy, że teoria Dahrendorfa jest teorią konfliktową, gdyż „opiera się na konfliktowym modelu społeczeństwa. Jest teorią konfliktu, ponieważ właśnie konflikt jest jej przedmiotem. Nie jest to ogólna teoria każdego konfliktu, gdyż jej autor chce wyjaśnić istotę przede wszystkim konfliktu klasowego, czyli konfliktu o władzę, i to tylko takiego, który zachodzi w obrębie wyróżnionych układów stosunków w społeczeństwie przemysłowym” (Mucha, Muller, 2008, s. XVIII).

Klasyczne modele konfliktowe społeczeństwa formułowali także psycholodzy, choć społeczeństwo nie jest zagadnieniem szczególnie przez nich omawianym. Dopiero okres rozwoju psychologii społecznej wpłynął na rozważania roli konfliktów w budowaniu oraz wpływie na strukturę i działania społeczne. Zdaniem Collinsa, Zygmunta Freuda zainicjował konfliktowy model interpretacji społeczeństwa w kategoriach biologicznych, a szczególnie w kategorii wieku i płci. Teza o sprzeczności pomiędzy popędem seksualnym a społecznymi normami, czyli używając terminologii Freuda pomiędzy *id* a *superego*, to *de facto* konflikt pomiędzy jednostką a grupą czy społecznością, której jest członkiem. Freud zwrócił uwagę, że wiele społecznych układów można wyjaśnić seksualnymi i agresywnymi motywacjami (Collins, 1975, s. 227). Ta sprzeczność pomiędzy biologią a kulturą, pomiędzy jednostką a systemem społecznym nie tylko konstytuuje zgodnie z psychoanalizą osobowość człowieka, ale także wpływa na kształt współczesnego społeczeństwa przemysłowego⁷. Znacznie głębiej teza ta została rozwinięta w ramach neopsychoanalizy w pracach Ericha Fromma czy Karen Horney (Kozielecki, 1997, s. 110—116).

Dzisiaj teorie konfliktu częściej niż te klasyczne podkreślają konieczność interdyscyplinarnego podejścia w analizie antagonizmów. Pionierami współczesnych studiów nad konfliktem Schellenberg nazywa trzech badaczy: wspomnianego wcześniej Lewisa F. Richardsona — matematyka, Quincy Wrighta — profesora prawa międzynarodowego oraz Crane’a Brintona — historyka. Dyscypliny, które reprezentują, wpłynęły bezpośrednio na sposób badania i interpretacji konfliktu. Richardson analizował za pomocą określonych wzorów matematycznych częstotliwość konfliktów, wielkość armii oraz wskaźniki zabitych podczas wojen w latach 1820—1945 (Richardson, 1960). Opracowane na tej podstawie modele ujawniały jedynie zależności liczbowe, które mają znaczenie jedynie dla liczebności armii i konieczności angażowania środków na jej rozwój i utrzymanie. Schellenberg zwraca uwagę, że takie modele pokazują jedynie, co mogłoby się zdarzyć, gdyby ludzie przestali myśleć (Schellenberg, 1982, s. 84).

Odmienny pogląd na zagadnienie wojny i konfliktu miał Quincy Wright, autor książki *A Study of War* wydanej w 1942 roku, którego John W. Burton uznaje za jednego z najważniejszych prekursorów studiów nad konfliktami. Będąc profesorem prawa Wright interesuje się przede wszystkim wojną, którą rozumie jako pewien gatunek konfliktu, dlatego zrozumienie konfliktu uznaje za warunek poznania cech

⁷ Stanowisko Freuda dotyczące wojny między popędem biologicznym a społecznym ograniczeniem zostało skrytykowane m.in. przez R.K. Merton (zob. Merton, 1982).

wojny oraz metod powstrzymujących jej wybuch. Odróżnia konflikt od rywalizacji i współzawodnictwa. Konflikt to nastawienie przeciwko sobie społecznych całości, rywalizacja to opozycja tych całości wynikająca z nieadekwatnej do potrzeb podaży czegoś, współzawodnictwo to rozpoznawanie wzajemne opozycyjnych stron jako rywali. Rywalizacja jest zjawiskiem nieuniknionym w świecie, a prawdopodobieństwo sytuacji konfliktowych jest bardzo wysokie, gdyż jest to istotny i pożądany element ludzkich społeczeństw. Założenia te wynikają z ewolucjonizmu Darwina, przy czym konflikty w społecznościach zwierząt są rzadkie i wynikają z instynktu, podczas gdy ludzie potrafią myśleć refleksyjnie na temat konfliktów oraz metod ich rozwiązywania.

Wright powołując się na Carla von Clausewitza ujawnia wzajemne powiązania pomiędzy konfliktem i wojną. Najważniejszym czynnikiem determinującym konfliktowość stosunków społecznych prowadzącą do wojen są żądania ochrony systemu wartości oraz stylu życia ludzi, które zostają zdefiniowane w polityce danego narodu, a siły zbrojne mają być jedynie środkiem realizacji tej polityki. Sytuacja taka prowadzi do ingerencji polityków oraz przygotowań militarnych w państwie. Opinia publiczna, wartości moralne, gospodarka oraz prawo znajdują się pod wpływem centralnej władzy, instytucje społeczne są podporządkowane żądaniom polityki kraju oraz jego celom militarnym. Unifikacja państwa pod wpływem wspólnej polityki prowadzi do powstrzymywania sił ograniczających dążenia do wojny. Jedynie religia, zasady moralne i estetyczne, które są niezależne od rządu i znajdują się pod wpływem uwarunkowań zewnętrznych, są siłą powstrzymującą przed wybuchem wojny. Zdaniem Wrighta, wszystkie wymienione elementy „poruszają wojenną maszynę” (Wright, 1990). Wkładem Wrighta w rozwój wiedzy o konfliktach są rozważania na temat pokoju jako konsekwencji wzrostu złożoności relacji międzyludzkich oraz bez mała utopijna wiara w prawo międzynarodowe jako środek pozwalający osiągnąć pokój pomiędzy narodami i państwami przez budowanie satysfakcjonującej organizacji świata.

Analizy wojen, ich przebiegu, ilości, zasięgu oraz stopnia zaangażowania różnych grup społecznych na pewno przyczyniły się do lepszego zrozumienia konfliktu społecznego, ale nie rozwiązały problemu innych typów sytuacji antagonistycznych występujących między ludźmi, w związku z tym ich wkład w teorię konfliktu ma charakter ograniczony. Schellenberg przyjął więc tezę o wielkości niezadowolenia jako czynnika zapowiadającego cywilne walki i rebelie (Schellenberg, 1982, s. 92 i nast.). Założenie to wynika z analiz konfliktów historyka Crane’a Brintona, Alexis de Tocqueville’a i jego analizy rewolucji francuskiej oraz badań Teda Roberta Gurra. Teoria Gurra jest kolejną próbą zrozumienia konfliktowości społecznych struktur. Głównym czynnikiem wywołującym konflikty w społeczeństwie jest relatywna deprywacja rozumiana w sposób psychologiczny jako brak możliwości zaspokojenia oczekiwań w danych społecznych warunkach. Gurr uczucie deprywacji potrzeb uznaje za fundament wszelkich społecznych wystąpień i rebelii. Siła deprywacji determinuje zasięg i wielkość przemocy. Jednak poczucie braku możliwości realizacji potrzeb muszą towarzyszyć określone uwarunkowania wynikające z sytuacji politycznej, która może zachęcać do

przemocy. Chociaż pojęcie deprywacji jest terminem psychologicznym, to jednak koncepcja Gurra jest teorią ekonomiczną. Widzi on specyficzne związki pomiędzy poszczególnymi wskaźnikami gospodarczymi, takimi jak handel, inflacja, produkt krajowy brutto, a stopniem niezadowolenia ludzi i ich gotowością do zachowań konfliktowych. Poziom rozwoju ekonomicznego wpływa — jego zadaniem, co udowadnia badaniami — na stopień cywilnej gotowości do walki.

Na konfliktową analizę społeczeństwa wpływ mają także teorie psychologiczne, takie jak psychologia tłumu, teoria frustracji — agresji, teorie poznawcze, teoria zachowań zbiorowych, sformułowana m.in. przez Neila Smelsera.

Analizując różne koncepcje, Schellenberg podsumowuje i wskazuje trzy główne podejścia w analizie konfliktów społecznych:

- 1) psychologiczne w oparciu o teorię frustracji — agresji o założenie relatywnej deprywacji;
- 2) socjologiczne, odwołujące się do założeń społecznej organizacji oraz czynników determinujących dezorganizację w społeczeństwie, do których zalicza upadek porządku normatywnego;
- 3) społeczno-polityczne, którego założeniem są tezy dotyczące zbiorowych zachowań oraz zdobywania władzy politycznej.

Analiza badań konfliktów przeprowadzona na podstawie metodologicznych założeń tych trzech podejść nie daje satysfakcjonującej odpowiedzi wyjaśniającej przyczyny oraz dynamikę konfliktów. Jak zauważa Schellenberg, analiza konfliktów zarówno wewnętrznych, jak i międzynarodowych wymaga kompleksowego podejścia i wykorzystania zbioru modeli do wyjaśnienia odchyleń w społecznej gwałtowności. Jego zdaniem, to nie naturalność konfliktowych zachowań jest przyczyną wojen i zbiorowych walk, ale zmienność zachowań człowieka (Schellenberg, 1982, s. 144). Konfliktowość struktur społecznych wynika więc z immanentnych cech człowieka. Badać konflikt to zrozumieć interesy i motywacje ludzi, by na tej podstawie opracować strategię konfliktu. Schellenberg odwołuje się do idei Machiavellego, która pozwala opracować strategię polegającą na określeniu działań przynoszących największe korzyści obu stronom. Jednak strategia to skalkulowane racjonalne działanie, takie jak przykładowo ujawniają teorie gier, które racjonalizują konflikt. Założenie Schellenberga mówi o zmienności zachowań ludzi, która sprawia, że konflikt wymyka się racjonalizacji.

Teoria Schellenberga podkreśla względność konfliktu. Konflikt jest wpisany w strukturę społeczeństwa ludzkiego, jest częścią społecznego procesu i występuje wszędzie tam, gdzie osoby wchodzi w interakcje. Podobnie rozwiązanie konfliktu jest także procesem i zależy od okoliczności, które go wywołały. Rozwiązanie jednego konfliktu nie rozwiązuje problemu konfliktu jako pewnego elementu życia społecznego. Podobnie z pokojem — można go osiągnąć w konkretnych społecznych warunkach, ale nie ma możliwości utrzymania pełnych pokojowych stosunków. Zmiana warunków wywołuje nowe konflikty oraz wskazuje nowe możliwości osiągnięcia pokoju. W nauce o konflikcie społecznym nie ma możliwości sformułowania uniwersalnej koncepcji konfliktu i pokoju, a jedynie trzeba nadążać za biegiem wydarzeń i wskazywać możliwe rozwiązania w określonych

warunkach. Aktualnym zadaniem naukowców jest zrozumienie konfliktu w skali globalnej oraz opracowanie metody osiągnięcia pokoju we współczesnych warunkach (Schellenberg, 1982).

Randall Collins w książce *Conflict Sociology* stwierdza, że teoria konfliktu jest jedyną drogą w sposób wyczerpujący wyjaśniającą zjawiska społeczne oraz system społeczny. To jedyny właściwy kierunek naukowej socjologii (Collins, 1975, s. 21). Collins analizując koncepcję Marksa, Durkheima, Webera, Ervinga Goffmana, Alfreda Schutza buduje swoją koncepcję konfliktowej interpretacji społeczeństwa. Wyprowadzając z tych teorii wspólne założenia teoretyczne formułuje zestaw warunków, których występowanie w społeczeństwie nieodłącznie towarzyszy opisywanym zjawiskom i wobec tego wpływa na występowanie konfliktu w społeczeństwie. Collins (1975, s. 424) odwołuje się także do twierdzeń Gerharda Lenskiego, który uważał, że:

- ludzie kierują się przede wszystkim swoimi własnymi interesami,
- technologia produkuje i determinuje dobrobyt w społeczeństwie oraz środki dominacji jednych nad drugimi,
- związki pomiędzy dobrobytem a środkami dominacji determinują dystrybucję technologii.

Teoria Collinsa to interpretacja zagadnień społecznych w kategoriach konfliktu. Jego poszukiwania koncentrują się na ujawnieniu, że fundamentalną konsekwencją głównych cech każdego społeczeństwa jest konflikt. Jak sam pisze, jako jednoczące narzędzie wykorzystuje paradygmat konfliktu na podstawie teorii Webera i Marksa, zintegrowanej na poziomie makro z koncepcją poznawczą człowieka i jego emocjonalnością zarysowaną przez tradycję Darwina, Durkheima i niemieckich idealistów (Collins, 1975, s. 534). W ujęciu Collinsa paradygmat konfliktu okazał się bardzo skutecznym środkiem w procesie wyjaśniania społecznego. Jest on jedynie narzędziem do zbudowania socjologii wyjaśniającej. Spojrzenie na rozwój socjologii i jej możliwości eksplikacyjne pokazuje, że podobnie jak w przypadku konfliktu konieczne jest podejście interdyscyplinarne. Collins włącza w swój proces wyjaśniania psychologię, psychologię społeczną, antropologię, historię, geografę, teorię zarządzania czy ekonomię, świadomie ujawniając fundamenty socjologii jako nauki. Analiza poszczególnych zagadnień społecznych miała na celu ujawnienie możliwości socjologii jako nauki, pokazanie złożoności i wielości społecznych rzeczywistości oraz wskazanie nadchodzącego konfliktu pomiędzy ludźmi. Jego sposób interpretowania społeczeństwa wynika z paradygmatu socjologii życia codziennego i koncepcji Ervinga Goffmana. Zdaniem Szackiego, oryginalność podejścia Collinsa polega po pierwsze, na „połączeniu makrosocjologicznej analizy »stratyfikacji i organizacji« z analizą mikrosocjologiczną, analizy struktury społecznej z analizą interakcji, ujawniającą w niej stosunki zależności i przymusu; po drugie, na wyjątkowo obszernym potraktowaniu zagadnienia wpływu sytuacji klasowej na styl życia i sposób myślenia *order-givers* (rozkazodawców) i *order-takers* (tych, którzy rozkazów słuchają)” (Szacki, 2002, s. 836).

Próbą zrozumienia społeczeństw jest teoria konfliktu etnicznego opracowana przez Donalda L. Horowitza, amerykańskiego przedstawiciela nauk społeczno-

-politycznych, profesora Uniwersytetu w Harvardzie, a w pewnym okresie współpracownika Samuela Huntingtona. Głównym założeniem teoretycznym analizy Horowitza jest teza o konflikcie jako powtarzającym się zjawisku. Nie buduje on koncepcji konfliktowego społeczeństwa, nie poszukuje wspólnych dla każdego typu konfliktu w społeczeństwie modeli, lecz jedynie analizuje uwarunkowania, przebieg oraz możliwości redukcji konfliktów etnicznych, uznając je za niezmiernie ważne dla społeczności międzynarodowej po II wojnie światowej. Stosowana przez niego metoda opiera się na badaniach porównawczych konfliktów etnicznych w krajach Azji, Afryki i Karaibów. Wybór tych regionów wynika z występowania w nich silnie podzielonych etnicznie dużych społeczeństw o równoległej stratyfikacji społecznej, o wyraźnie przypisanych różnicach etnicznych, takich jak kolor skóry, wygląd fizyczny, język, religia i inne cechy wskazujące pochodzenie danej grupy etnicznej. Etniczność jest tylko jednym z kilku wymiarów konfliktów we współczesnych społeczeństwach. Inne wymieniane to klasowość oraz stratyfikacja społeczna, które w różny sposób determinują konflikt etniczny (Horowitz, 2000, s. 22 i nast.).

Teoria konfliktu etnicznego w ujęciu Horowitza to *de facto* teoria konfliktu, gdyż analiza konfliktu etnicznego uwzględnia wiele aspektów występujących w innych konfliktach. Autor podkreśla wielopłaszczyznowość konfliktu etnicznego, biorąc pod uwagę jego psychologiczny, ekonomiczny, kulturowy i polityczny wymiar. Czynnikiem determinującym występowanie konfliktu etnicznego jest struktura społeczna zarówno konkretnej grupy etnicznej, jak i całego społeczeństwa, w ramach którego dana grupa funkcjonuje. Horowitz wyróżnia dwa zasadnicze porządki społeczne: hierarchiczny oraz równoległy, które wyznaczają rodzaj oraz dynamikę sytuacji konfliktowej. W systemach hierarchicznych obserwuje się tendencję tworzenia systemu kastowego, a w systemach równoległych w ramach danej grupy etnicznej występuje wewnętrzna struktura oraz wewnętrzna ruchliwość. Etniczność, a wraz z nią możliwość konfliktów etnicznych wpływa na system stratyfikacji społecznej, podziały terytorium pomiędzy grupami etnicznymi i państwami oraz funkcjonowanie instytucji państwowych (Horowitz, 2000, s. 53).

Horowitz odwołuje się do koncepcji Ralfa Dahrendorfa, widząc możliwość pewnych analogii pomiędzy przynależnością klasową i etniczną a konfliktowością danego społeczeństwa podzielonego etnicznie. Im bardziej społeczeństwo jest etnicznie otwarte, tym mniejsze jest prawdopodobieństwo i słabsza intensywność ewentualnego konfliktu. Choć uczony krytykuje ekonomiczne interpretacje konfliktów etnicznych marksizmu, postrzega je jako metodę badania konfliktu etnicznego, gdyż pozwalają na pokazanie, że modernizacja nie wyjaśnia występowania konfliktów etnicznych we współczesnym świecie. Zdaniem Horowitza, konflikt etniczny nie jest formą obrony przed nowoczesnością, a tradycja, historia i tożsamość etniczna nie są narzędziami w walce pomiędzy grupami etnicznymi. Podobnie odrzuca on teorie kulturowego pluralizmu, które w konflikcie etnicznym widzą formę konfliktu pomiędzy różnymi kulturami. Zarówno koncepcje ekonomiczne, jak i kulturowe podkreślają czynniki odgrywające rolę w przyczynach i przebiegu konfliktu, ale pomijają wiele innych, takich jak: zachowania polityczne,

rola przywódców i elit. Poszczególne ujęcia konfliktu etnicznego koncentrują się na różnych cechach grup oraz konfliktów etnicznych, nie uwzględniając w ten sposób szerokiego zakresu innych właściwości. Konflikt etniczny ma dwa imperatywy: spontaniczny oraz instytucjonalny. Spontaniczne, oparte na etnicznych sentymentach zachowania ludzi wpływają pozytywnie na grupową akceptację sytuacji konfliktowej. Instytucjonalizacja zachowań oraz samego konfliktu pogłębia tę instytucjonalizację i wpływa na jego większą gwałtowność (Horowitz, 2000, s. 228). Konflikt etniczny to swoisty rodzaj konfliktu, gdyż jest oporny wobec zmian politycznych. Próby wprowadzenia demokratycznych stosunków w niektórych państwach o tradycji autorytarnej nie rozwiązują wielowiekowych napięć etnicznych (2000, s. 564).

Kolejną współczesną teorią, próbującą nie tylko zrozumieć konflikt, ale także poprzez konflikt zrozumieć społeczeństwo, jest perspektywa badawcza Johanna Galtunga, który należy do liderów europejskiego nurtu studiów nad konfliktem i pokojem, jest autorem koncepcji strukturalnej przemocy, wyznaczającej strukturę społeczne zapewniające jedynie podstawowe aspekty życia, odmienne od tych, które wpływają na budowanie bogatego społeczeństwa (Galtung, 1996).

W polskiej literaturze socjologicznej analizę konfliktowych modeli społeczeństwa przeprowadził Janusz Mucha, który wskazuje na dwie funkcje konfliktu w dynamice systemu społecznego: funkcję zmiany systemu społecznego oraz funkcję stabilizującą dany system i jego strukturę. Wyróżnia zatem dwa modele konfliktowe: dynamiczny i stabilny⁸, z założeniem konieczności równoczesnej analizy struktur i zmiany społecznej. Skrzyżowanie obu podziałów daje w rezultacie sześć hipotetycznych modeli konfliktowych (Mucha, 1978, s. 69 i nast.):

- 1) dynamiczny wyjaśniający, w którym konflikty wyjaśniają zmiany systemu (np. koncepcja Marksa);
- 2) dynamiczny opisowy, w którym konflikty są analizowane i wyjaśniane przez odwołanie się do zmian systemu (np. koncepcja Collinsa);
- 3) dynamiczny mieszany, w którym konflikty są wyjaśniane przez własności danej struktury systemu i jego zmienność i jednocześnie same wyjaśniają zmienność struktury (np. koncepcja Dahrendorfa i Rexa);
- 4) stabilny wyjaśniający, w którym konflikty wyjaśniają utrzymywanie się danej struktury systemu (np. koncepcja Wrighta);
- 5) stabilny opisowy, w którym konflikty analizuje się i wyjaśnia przez własności danej struktury (np. koncepcja Horowitza);
- 6) stabilny mieszany, w którym zarówno konflikty wyjaśnia się przez odwołanie do własności danej struktury, jak i te własności struktury (ich trwanie) wyjaśnia się przez odwołanie do konfliktu (np. koncepcja Cosera).

Przedstawiony podział traktuje konflikt jako kategorię służącą do analizy społeczeństwa, konflikt w tych modelach wyjaśnia i sam jest wyjaśniany w zależności od przyjętej definicji oraz założeń dotyczących systemu społecznego.

⁸ Wcześniej podział na dwa modele konfliktu: statyczny i dynamiczny, wprowadził Kenneth E. Boulding w pracy *Conflict and Defense. A General Theory*, wydanej w 1962 roku.

Dyscypliną, która przyczyniła się w znacznym stopniu do rozwoju teorii konfliktu i konfliktowej interpretacji społeczeństwa, jest psychologia społeczna. Teorie interakcjonizmu, wymiany czy zachowań zbiorowych ujawniły wiele istotnych problemów w aspekcie źródeł, dynamiki i sposobów rozwiązywania konfliktów. Na badania konfliktów przez psychologów społecznych wpływa wiele czynników. Choć badacze spoza środowiska psychologicznego traktują badania psychologiczne jako badania nad rolą psychiki czy emocji w sytuacji konfliktowej, to jednak psycholodzy, szczególnie psycholodzy społeczni, uwzględniają wiele innych aspektów oddziałujących na konflikt w społeczeństwie. Teorią opartą na licznych badaniach eksperymentalnych, ujawniającą pewien społeczny model konfliktu jest teoria Mortona Deutscha. Zgodnie z tą teorią, każdy konflikt charakteryzują następujące czynniki (Deutsch, 1973, s. 5—7):

- cechy charakterystyczne dla stron uwikłanych w konflikt mają zarówno psychologiczny, jak i społeczny charakter,
- czynnikiem decydującym o przebiegu konfliktu są relacje pomiędzy stronami poprzedzające wybuch antagonizmu,
- treść konfliktu determinuje dynamikę sytuacji konfliktowej,
- społeczne otoczenie wpływa na przebieg konfliktu,
- świadkowie konfliktu, osoby postronne, np. opinia publiczna, mają także wpływ na jego przebieg,
- metody i techniki wykorzystywane przez strony w sytuacji konfliktowej, sposoby komunikowania, perswazji, wywierania wpływu decydują o jego dynamice i możliwych sposobach rozwiązania,
- konsekwencje wynikające zarówno z przebiegu konfliktu, jak i z jego zakończenia implikują zmiany obu stron zaangażowanych w konflikt.

Spółeczno-psychologiczne i systemowe podejście Deutscha nie polega na zbudowaniu konfliktowego modelu społeczeństwa, jednak wskazuje na fundamentalne cechy każdego społeczeństwa, mające udział w jego konfliktowości. Tymi cechami są: społeczne interakcje odbywające się w konkretnym środowisku społecznym, świadomość uczestników społecznych interakcji, konflikt będący rezultatem zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych procesów zachodzących w jednostce, w grupie i w całym systemie społecznym. Zdaniem Deutscha, konflikt pełni pozytywne funkcje, i badacz nie zgadza się z tymi, którzy postrzegają konflikt jako jedyne źródło psychopatologii czy wojny. Jest zwolennikiem kooperacji jako formy interakcji społecznej, ale jest także świadom istnienia wielu społecznych uwarunkowań ją utrudniających, jak patologie zaufania. Deutsch odwołuje się do historycznie wcześniejszych koncepcji i na podstawie społeczno-psychologicznej analizy formułuje model interakcji społecznych, w których konflikt jest funkcjonalny pod warunkiem zrozumienia dwóch fundamentalnych procesów — kooperacji i rywalizacji — jako skutecznych sposobów rozwiązywania konfliktów.

Podsumowanie

Podsumowując omówienie kilku wybranych teorii konfliktu podejmujących także próbę zrozumienia społeczeństwa w kategoriach konfliktu, należy zaznaczyć, że żadna z nich nie buduje absolutnego konfliktowego modelu społeczeństwa. Każdy z autorów odwołuje się do jednej z najlepiej mu znanych dyscyplin naukowych i przez nią podejmuje próbę zdefiniowania konfliktu jako zjawiska społecznego, odkrycia jego przyczyn, uwarunkowań i ewentualnie możliwych do zastosowania metod rozwiązywania. W rezultacie można sformułować kilka wniosków stanowiących podsumowanie tych teorii i jednocześnie wskazujących to, co im wspólne, a więc wyznaczających pewne ramy teorii i praktyce konfliktu. Po pierwsze — konflikt jest zjawiskiem niezwykle złożonym i skomplikowanym, co wpływa na konieczność wielopłaszczyznowej i wielowymiarowej jego analizy. Po drugie — konflikt w swej istocie dotyczy praktycznie wszelkich przejawów życia społecznego, dlatego każdy konflikt ma charakter społeczny, nawet ten przejawiający się w sferze psychicznej. Po trzecie — trudno stwierdzić, że każde społeczeństwo jest społeczeństwem konfliktowym, gdyż ilość oraz intensywność konfliktów zależy od licznych zmiennych i nie można jednoznacznie wskazać, że w jednym społeczeństwie uwarunkowania są konfliktotwórcze, a w innym wpływają na harmonię systemu społecznego. Teorie deterministyczne, uznające, że zrozumieć społeczeństwo można jedynie w wyniku analizy konfliktu, nie mają praktycznego zastosowania. Po czwarte — najważniejsze w tych koncepcjach jest poszukiwanie rozwiązań konfliktów, które sprawią, że te naturalne zjawiska społeczne będą miały charakter konstruktywny, twórczy, determinujących pozytywne społeczne zmiany. Celem teorii konfliktu próbujących zbudować konfliktowy model społeczeństwa jest raczej wskazanie dróg prowadzących do lepszego nimi zarządzania niż pesymistyczny obraz świata.

Bibliografia

- Aronson E., Wilson T.D., Aiert R.M., 1997: *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Warszawa: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Axelrod R., 1984: *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books.
- Białyszewski H., 1983: *Teoretyczne problemy sprzeczności i konfliktów społecznych*. Warszawa: PWN.
- Blake R.R., Mouton J.S., 1971: *Corporate Excellence Through GRID Organization Development*. Houston, Texas: Gulf Publishing Company.
- Boulding K.E., 1962: *Conflict and Defense. A General Theory*. New York: Harper Torchbook.
- Boulding K.E., 1985: *Etyka i biznes. W: Ponad ekonomią*. Warszawa: PIW.
- Burton J., 1990: *Conflict: Resolution and Provention*. Houndsmills, Basingstoke: St. Martin's Press.

- Coleman P.T., Kugler K.G., Bui-Wrzosinska L., Nowak A., Vallacher R., 2012: *Getting Down to Basics: A Situated Model of Conflict in Social Relations*. „Negotiation Journal”, January.
- Collins R., 1975: *Conflict Sociology. Toward an Explanatory Science*. New York, London: Academic Press.
- Coser L., 1956: *The Functions of Social Conflict*. Glencoe — Illinois.
- Dahrendorf R., 1967: *Class and Class Conflict in Industrial Society*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Dahrendorf R., 2008: *Klasy i konflikt klasowy w społeczeństwie przemysłowym*. Przeł. R. Babińska. Kraków: Nomos.
- Deutsch M., 1973: *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*. New Haven: Yale University Press.
- Deutsch M., 2005: *Wprowadzenie*. W: M. Deutsch, P.T. Coleman, red.: *Rozwiązywanie konfliktów. Teoria i praktyka*. Przeł. M. Cierpisz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Druckman D., 2005: *Doing Research. Methods of Inquiry for Conflict Analysis*. Thousand Oaks: SAGE Publication.
- Fisher R.J., 1997: *Interactive Conflict Resolution*. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press.
- Fisher R.J., 2005: *Konflikt międzygrupowy*. W: M. Deutsch, P.T. Coleman, red.: *Rozwiązywanie konfliktów. Teoria i praktyka*. Przeł. M. Cierpisz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Galtung J., 1996: *Peace by Peaceful Means. Peace and Conflict, Development and Civilization*. London.
- Gumplowicz L., 2013: *System socjologii*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Hill L., 2001: *Eighteenth-Century Anticipations of the Sociology of Conflict: The Case of Adam Ferguson*. „Journal of the History of Ideas”, Vol. 62, No. 2, s. 281—299.
- Hocker J.L., Wilmont W.W., 1995: *Interpersonal Conflict*. Dubuque.
- Horowitz D.L., 1998: *Structure and Strategy in Ethnic Conflict*. Wykład wygłoszony podczas Annual World Bank Conference on Development Economics w 1998 roku w Waszyngtonie. web.ceu.hu/cps/bluebird/eve/statebuilding/horowitz.pdf (data dostępu: 9.08.2017).
- Horowitz D.L., 2000: *Ethnic Groups in Conflict*. Los Angeles, London: University of California Press Berkeley.
- Horton J., 1970: *Order and Conflict Theories of Social Problems as Competing Ideologies*. In: L.T. Reynolds, J.M. Reynolds, eds.: *The Sociology of Sociology. Analysis and Criticism of the Thought, Research, and Ethical Folkways of Sociology and Its Practitioners*. New York: David McKay Company, Inc.
- Kelley H.H., Thibaut J.W., 1978: *Interpersonal Relations: A Theory of Interdependence*. New York: John Wiley and Sons.
- Kim P.H., Pinkley R.I., Fragale A.R., 2005: *Power Dynamics in Negotiation*. „Academy of Management Review”, Vol. 30/4, s. 799—822.
- Kozielecki J., 1970: *Konflikt, teoria gier i psychologia*. Warszawa: PWN.
- Kozielecki J., 1997: *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo „Żak”.
- Kriesberg L., 1982: *Social Conflicts*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

- Królikowska J., 1996: *Struktura procesu konfliktowego*. W: K. Piątek, red.: *Konflikty społeczne w procesie transformacji systemowej*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Lewin K., 1948: *Resolving Social Conflict*. New York: Harper.
- Lorenz K., 1975: *Tak zwane zło*. Warszawa: PIW.
- Luhmann N., 2007: *System społeczny. Zarys ogólnej teorii*. Kraków: Nomos.
- Merton R.K., 1982: *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa: PWN.
- Mlicki M.K., 1992: *Konflikty społeczne. Pułapki i dylematy działań zbiorowych*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Mucha J., 1978: *Konflikt i społeczeństwo. Z problematyki konfliktu społecznego we współczesnych teoriach zachodnich*. Warszawa: PWN.
- Mucha J., Muller K., 2008: *Ralf Dahrendorfa konfliktowa wizja społeczeństwa. Wprowadzenie*. W: R. Dahrendorf: *Klasy i konflikt klasowy w społeczeństwie przemysłowym*. Kraków: Nomos.
- Neumann J. von, Morgenstern O., 1953: *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton University Press.
- Paluchowski W.J., 2010: *Spór metodologiczny czy spór koncepcji — badania ilościowe vs badania jakościowe*. „Roczniki Psychologiczne”, T. 13, nr 1, s. 7—22.
- Pruitt D.G., Rubin J.Z., 1986: *Social Conflict: Escalation, Stalemate and Settlement*. New York: Random House.
- Rapoport A., Chammah A.M., 1965: *Prisoner's Dilemma*. University of Michigan Press: Ann Arbor.
- Rex J., 1981: *Social Conflict. A Conceptual and Theoretical Analysis*. London—New York: Longman.
- Richardson L.F., 1960: *Arms and Insecurity*. Boxwood Press Pittsburgh.
- Ross M.H., 1993: *The Culture of Conflict. Interpretations and Interest in Comparative Perspective*. New Haven, London: Yale University Press.
- Rubin J.Z., Pruitt D.G., Sung Hee Kim, 1994: *Social Conflict. Escalation, Stalemate, and Settlement*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Sandole D.J.D., 2003: *Typology*. In: S. Cheldelin, D. Druckman, L. Fast, eds.: *Conflict: From Analysis to Intervention*. London: Continuum.
- Schellenberg J.A., 1982: *The Science of Conflicts*. New York Oxford: Oxford University Press.
- Simmel G., 1955: *Conflict. The Web of Group-Affiliation*. New York: The Free Press.
- Strelau J., red., 2003: *Psychologia. Podręcznik akademicki*. Gdańsk: GWP.
- Szacki J., 2002: *Historia myśli socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sztumski J., 2000: *Konflikty społeczne i negocjacje jako sposoby ich przewycięzania*. Częstochowa: Wydawnictwo WZPC.
- Śliz A., Szczepański M.S., 2011: *Konflikt społeczny i jego funkcje. Między destrukcją a reakcją*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. Lublin — Polonia, Vol. 36, no. 2.
- Thibaut J.W., Kelley H.H., 1959: *The Social Psychology of Groups*. New York: Wiley.
- Turner J.H., 1985: *Struktura teorii socjologicznej*. Warszawa: PWN.
- Wilson E.O., 2000: *Socjobiologia*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Wright Q., 1990: *The Nature of Conflict*. In: J. Burton, F. Dukes, eds.: *Conflict: Readings in Management and Resolution*. London: The Macmillan Press.